

**ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"**

Том 34, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

2004

**TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE V. TIRNOVO**

Tome 34, livre 2

FACULTÉ DE PHILOGIE

2004

**VII научна конференция на тема Проблеми на българската разговорна реч
11-12 юни 2004 г., Велико Търново**

**ЗА ПАРТИТУРНОТО ОПИСАНИЕ
НА МУЛТИМОДАЛНАТА КОМУНИКАЦИЯ
И ПРИЛОЖЕНИЕТО МУ ПРИ АНАЛИЗА
НА ЕДИН ВИД ДИСКУРС**

Андреана Ефимова

Велико Търново, 2004, V. Tirnov

Напоследък езиковедската общност организира мозъчни атаки по изработването на транскрипция за разговорната реч в един наченат корпус на разговорната реч. Появиха се и текстове, които обсъждат проблемите около създаването на такава транскрипция, която да дава възможност за компютърна обработка на текстовете в корпуса. Естествено е да се избере такава система на описание, която да дава възможност на корпуса от текстове от българската разговорна реч да бъде използван и в чужбина, за целите на съпоставителни изследвания. Следователно би трябвало да се предпочетат такива програми, които да се ползват в повече страни, в повече научни изследвания. Нашата научна общност познава вече системата за транскрипция и ортография на Шведския корпус от разговорна реч, благодарение на българо-шведския проект "Multimedia and Multimodal Spoken Language Corpora Analysis – Stage 1" с участници от Гьотеборгския университет и СУ "Св. Климент Охридски". Един опит за адаптиране на шведския стандарт за транскрибиране на разговорна реч към спецификата на българския език е направен вече и публикуван в статия на К. Алексова и К. Петрова (вж. *Алексова, Петрова 2003: 277–287*). Последваха нови семинари на научната общност от СУ "Св. Климент Охридски", в които с помощта на различни специалисти, се обсъждаше и доусъвършенстваше тази адаптация. Посоката на новите обсъждания беше към опростяване на транскрипцията, за да е по-удобна за потребителя. Една наистина ценна посока. Онова, което при подобни обсъждания винаги ми се струва подценено, е описанието на съпътстващите и влияещите се в речта сигнали, кодирани по различен от вербалния път. Те се разглеждат не като част от речта, като реч, а като коментар към вербалните изказвания. Основното постижение на съвременните интердисциплинарни науки е осъзнаването, че устната разговорна реч е мултимодална по своята природа, т.е. тя е съвкупност от взаимодействащи си знакове от различни кодове, предавани по различни канали. Иначе защо при всяка система за описание на разговорната реч ще заляга идеята за партитурата?!

Настоящата статия представя италианския опит за партитурно описание на мултимодалната комуникация, който не е *принципно* различен от познатия ни шведски стандарт. Основен негов недостатък е, че не е предназначен за компютърна обработка. Негово предимство е, че отделя повече внимание, освен на вербалната, и на други модалности. Вероятно и предимство, и недостатък е, че в него се предлагат коментарни модули към всяка модалност, които улесняват научния анализ, но и усложняват ползването на корпуса. Ето малко по-подробно представяне на италианския модел за партитурно описание на мулти-модалната комуникация.

Е. Маньо Калдонето и И. Поджи тръгват от общопризнатото и вече като че ли все по-малко пренебрегвано в изследванията на езиковедите твърдение, че устният дискурс е мултимодална комуникация. Заради това, че ние общуваме не само чрез думите, но и чрез прозодика, интонация, жест, мимика, телодвижения, авторките разпределят условно различните сигнали в различни модалности. Защо е необходимо такава фина “разфасовка” на общуването? Най-вече защото, за да достигнем до обяснението как се постига цялостното значение на това, което казваме, трябва да проследим как са разпределени значенията през модалностите и използвани ли са възможностите на тези модалности по различни начини да предават значения в различните видове дискурс.

Не е новост идеята за описанието на устната разговорна реч по принципа на партитурата (вж. *Йотов 1994*). Тази музикална метафора следват Е. Маньо Калдонето и И. Поджи, когато разработват процедура за транскрипция, анализ и класифициране на частите на мултимодалната комуникация (вж. *Маньо Калдонето и Поджи 2000*). Наричат я “партитурната” процедура, защото, както в класическата партитура, сигналите са разпределени в пет модалности на паралелни редове:

в. вербална модалност (произнесените думи и изречения);

п. прозодична модалност (речевия ритъм, паузи, сила на гласа, ударение, интонация);

ж. жестова модалност (движения на ръцете и раменете);

л. лицева модалност (движения на главата и очите, поглед, усмивка и други мимики – лицеви изражения);

т. телесна модалност (движения на торса и краката).

Във всяка една от тези модалности се разполагат пет подреда, в които се дават различни видове информация, т.е. това са редовете, които коментират сигнала. Транскрипцията, която предлага Ж. Нивр – учен

от Гьотеборг, Швеция, е разположена в два реда: ред за речевите изяви, където подчертаванията отбелязват логическото ударение, а цифрите в скоби дават дължината на паузите в секунди. Думите, маркирани в пътен правоъгълник, показват времетраенето на погледа. Другият ред съдържа думи, описващи жестове и мимики. Те са поставени в скобки и в тъмен правоъгълник, който пък сигнализира за продължителността на жеста или мимиката (Нивр 1991: 2; Ефтимова 2002: 42). Това описание вероятно е пригодно за представяне на резултатите от проучванията в писмен вид. Системата за транскрипция и ортография на шведския корпус на разговорната реч е малко по-различна (вж. *Алексова, Петрова 2003: 277–287*). Транскрипцията на българския корпус, адаптирана по шведската система, се отличава по това, че всички модалности без вербалната се представят в редовете за коментар. Така не е ясно къде би могло да има коментар на онези кодирани по различен от вербалния път съобщения. Ето какви видове коментарна информация би следвало да дава подобно партитурно описание на речта според италианските автори:

– **Описание на сигнала (ОС):** Вербалните сигнали се описват по възприета транскрипция, която се подготвя от екип преподаватели от СУ “Св. Климент Охридски” (вж. <<http://www.ling.gu.se/~leifg/sofia/>> и <<http://www.larflast.bas.bg/balric/index/index.htm>>). За останалите модалности също могат да се използват символични означения или представяне по описателен начин. Вторият вариант е предпочитан в досегашните изследвания на български езиковеди в областта на невербалната комуникация (вж. *Виденев 1979, Ефтимова 2002*).

– **Тип на сигнала (ТС):** Едно изказване може да бъде класифицирано според някаква типология, предложена в научната литература (например елементите на вербалната модалност могат да бъдат типологизирани по някаква прагматическа класификация, жестът може да се класифицира според Пърсовата класификация на знаковете – символи, индекси, икони).

– **Описание на значението (ОЗ):** Предлага се вербална формулировка на значението, приписано на всяко комуникативно съобщение (например жестът на издигане на дясната ръка може да бъде назван като: “изчакай, бъди внимателен”).

– **Тип на значението (ТЗ):** Според Е. Маньо Калдонето и И. Поджи всяко комуникативно съобщение може да бъде класифицирано като принадлежащо на един от три типа предавано значение:

контент информация (КИ) – когато общуваме, ние информираме за предполагаемото съдържание на нашите речеви актове. Това са обекти, хора, събития, време и място на действието и така нататък.

информация за мисленето, целите, вярванията, емоциите, оценките на говорещия (ИГ – информация за говорещия) – даваме информация за “обектите” на нашата собствена мисъл: вярвания, цели, оценки, емоции. Примерите, които дават Е. Маньо Калдонето и И. Поджи, показват, че ние информираме колко сме сигурни в нашите вярвания (с думи като *не, може би, разбира се*, епистемното време и наклонение, утвърждаваща и изпълнена със съмнение интонация, намръщеност, повдигане на вежди); за причинните и логическите връзки между нашите вярвания (*но, защото, например*); за нашите цели (нашите перформативни изказвания чрез думи като *предлагам*, въпросителна интонация, въпросителен поглед); за сегментирането на изказванията или на информативната структура (интонационни или синтактични средства за място и посочване, маркиращи мястото жестове); за дискурсия план (несигурна или заключителна интонация, изрази като *в обобщение, идваме до ...*); и също информираме за нашите преценки (с прилагателни – *чудесен* – или с други средства); за нашите емоции чрез думи, жест, интонация, движения на тялото и мимика.

самопредставяне на говорещия (СПГ) – подобряването на нашето собствено представяне е рядко доминираща цел на дискурса. Докато политиките отговарят пред репортерите усмихнати, те целят да се представят като позитивно настроени, възпитани, дружелюбни.

– **Функция (Ф)**: Всеки сигнал във всяка модалност изпълнява различна функция срещу съпровождащ сигнал в друга модалност. Класификацията, която дават авторките, не е единствената.

а) **повторение**: един жест показва точно същото значение като (една или повече) думите.

б) **допълване**: значението на жеста прибавя информация към значението на думата.

в) **заместване (субституция)**: случаите на формална, но не и смислова елипса са много чести в разговорната реч. Често смисълът се възстановява чрез друг вид сигнал от друга модалност. Тогава би трябвало да се приеме, че елементите от една модалност могат да “прескачат” в друга, за да “обслужат” и запазят смисловата цялост. Например, ако някой каже “Абе тоя жжж (и махне с ръка в посока вън от

тялото)”, това е пример за заместване на вербален израз с приблизителна семантика “не става, махай го, остави го”.

г) **противоположност**: значението на сигнала е противоположно на значението на съпътстващия го сигнал.

д) **без връзка**: жестът, който е съпровождащ някаква дума, може да няма дори връзка с нея. Примерът, който дават авторките, е случаят, в който, докато говоря по телефона, махам към някого да дойде в стаята.

Подобно партитурно описание на устната реч не е пригодно към възможностите за компютърна обработка. Това обаче би могло лесно да се разреши. Описанието може да се разгледа и като вариант на познатата ни шведска система за създаване на корпус от устни текстове от различни сфери на общуването, защото в тези описания е залегнал общият принцип за описанието на речта като сбор от кодове. Шведската система и замислената система за транскрипция на българска реч по подобие на шведската залагат просто на описанието на елементите на вербалния код и се стремят да ограничат коментара към тях до минимум. В коментара се включват останалите кодове, например невербалният. От една страна, това прави описанието по-просто и позволява приложението в анализа на различни теоретични парадигми и класификации, но, от друга страна, обеднява описанието и ограничава възможностите за статистическа обработка на примерите по няколко класификационни признака. Все пак това е лесно поправимо, защото тази система дава възможност за въвеждане на информация от изследователя, по която той да получи необходимите статистически данни. Единственият недостатък на тази система, за разлика от предложената от Е. Маньо Калдонето и И. Поджи, е, че кодовете не са равнопоставени в описанието. В партитурното описание на мултимодалната комуникация речта е схващана като сбор от взаимодействащи си елементи от различни кодове, всеки от които има различен, но не и по-маловажен принос към генералната комуникативна цел, като пренася различни видове значение. Коментарните редове в партитурта съдържат метазикова информация.

По-същественото в предложението на Е. Маньо Калдонето и И. Поджи, което обаче като че ли е задължително за подобно описание на речта, особено ако е с цел да дава възможност за съпоставителни интеркултурни изследвания, е изразено в следните редове: “Партитурата на мултимодалната комуникация ни позволява следователно да анализираме комуникацията във всички нейни модалности и нива: тя позво-

лява да се анализират не само речевите актове, но и по-широко комуникативните актове, т.е. актовете на комуникацията, осъществени не само чрез речта. Едно нещо обаче все още може да бъде посочено: че това е анализ само на буквалните значения на всички сигнали, предавани във всички модалности, което изглежда малко незадоволително, тъй като великото постижение на последните 30 години в лингвистичните, прагматичните, социолингвистичните изследвания е била важността на индиректното, преносното значение”.

Авторките се позовават на модела на комуникацията на Кастелфранчи и Паризи (1980), според който буквалното значение на изречението може да бъде извлечено от преработката на лексикалните значения и синтактичните отношения между думите. Тези начини на информация осигуряват буквалната цел на изречението, “то е построено върху перформативното и пропозиционалното съдържание” (Е. Маньо Калдонето и И. Поджи 2000). Но всяко изречение може да има една или повече суперцели. Суперцелта е тази, която говорещият иска да бъде разбрана. “Тя е по дефиниция неизявена експлицитно, но е извличана от Слушателя чрез един инференциален [дедуктивен, който се подразбира, от който може да се заключи – б.а.] процес: с други думи, комуникативната суперцел е целта, която Говорещият иска Слушателя да разбере чрез инференцията” (Е. Маньо Калдонето и И. Поджи 2000). Суперцелите са два вида: идиоматични и творчески. В идиоматичната цел инференциалната линия от буквалното към индиректното значение е ясна и еднаква във всеки контекст. Творческата суперцел е тази, “в която слушателят може да хване различни цели в различни контексти чрез инференциите, генерирани на базата на контекстуалното значение” (Е. Маньо Калдонето и И. Поджи 2000). Структурата на дискурса може да се опише и така: дискурсът е последователност от изказвания, в които чрез сложна йерархия от цели се преследва една и съща суперцел, дискурсната финална цел. Вследствие на тези разсъждения авторките предлагат двупластова партитура, тъй като са стигнали до заключението, че всяка модалност се състои от елементи, които могат да се подложат и на втори пласт на интерпретация поотделно и като влизащи във взаимодействие с елементи от други модалности. Те заключават, че развитието на партитурната процедура е тласнато напред, “където всеки сигнал във всяка модалност преминава през два пласта на семантичен анализ: и двете, буквалното и индиректното, значения са записани и класифицирани според техния тип на значението и тяхната функция” (Е. Маньо

Калдонето и И. Поджи 2000). Приложението на двупластовата партитура е особено продуктивно при анализа на театрални, филмови и пр. текстове, защото там езиковите и неезиковите знакове нямат еднозначно тълкуване. Неслучайно за пръв път в Италия тази нова версия на партитурата е приложена към италианската комична актьорска комуникация. Миналата година анализирах постановката на Мариус Куркински “Дамата с кученцето”, където стана ясно, че разказът на героинята с включена чужда реч се колебае по скалата монофоничност/полифоничност заради невербалния съпровод, който отместваше разказа по посока не на действително случилото се в субстратната комуникативна ситуация, а към интерпретацията на участника, разказващ в актуалната комуникативна ситуация (вж. *Ефтимова 2003: 260-266*). Приложението на двупластовата партитурна процедура е възможно в политическия дискурс (вж. *Е. Маньо Калдонето и И. Поджи 2000*), в педагогическата интеракция, в медийната комуникация.

Тук предлагаме да “тестваме” двупластовата партитура върху фрагмент от предаването “Имам мечта” по НТВ. Това е типичен пример за убеждаващ дискурс и за стратегиите, които са предпочитани в него. Обикновено в първия тур на предаването участват трима състезатели, чиято цел е да убедят публиката, че мечтата им заслужава да бъде подкрепена. Вторият тур е по-ожесточен, защото конкурентите са вече само двама. Към тях се присъединяват техни близки или приятели, които трябва да ги защитят и да подкрепят мечтата им. Фрагментът, който подбрахме, е от втория тур на предаване, в което възрастна жена (75 г.) мечтае да произвежда мехлем, чиято рецепта знае само тя. Опонентката (55г.) мечтае да произвежда ягоди, тъй като районът, в който живее, има благоприятен климат за това. Възрастната жена е подкрепяна от съседка (60 г.), по-младата – от дъщеря си (30 г.). По-младите опоненти изказват дори възхищение от хуманността на мечтата на възрастната жена. Нейното изказване в заключение е:

аз съм от по-старото поколение//което не си позволяваше удари под кръста както сега правят младите (гледа към опонентите си) // какво да ви кажа↓///(обръща се към публиката, прави доста дълг пауза) аз съм една стара жена///(отново дълга пауза) нямам много живот пред себе си като вас (поглежда към опонентите) помогнала съм на много хора (сочи публиката с ръка) с този мехлем и искам да помагам на още хора// стара съм/(свива вездите, опира се на бастун, който е пред нея) и скоро може да умра/и тайната да си отиде с мен///

Анализът на този фрагмент ни показва силен оценъчен елемент в изказванията, изразен обаче индиректно. Дали това е типично за убеждаващия дискурс? Нека да проследим анализа на трите модула – описание, типология и функция на значението от партитурата, но поотделно и за двата пласта на значението – буквално и индиректно.

Вербалната модалност съдържа изказването *аз съм от по-старото поколение//което не си позволяваше удари под кръста както сега правят младите (гледа към опонентите си) //*. Очевидно е, че чрез инференциалната процедура възрастната жена си придава положителен оценъчен облик и същевременно прехвърля отрицателните морални качества на опонентите си. Тя се причислява към по-старо поколение, което обявява за по-морално от новото поколение. Следователно приписва на себе си високия морал на някаква общност. Сравнението с помладите е с цел да се покаже другата, отрицателната, страна на моралната оценка. Тук се намесва изказване, кодирано по невербален път, чието буквално значение би могло да значи приблизително “обръщам се към вас, чуите какво ще ви кажа, това е важно”, но индиректното му значение е “вие сте младото непочтено поколение, което нанася удари под кръста” или “това, драга публика, са хора от младото непочтено поколение, вижте ги”. Индиректното внушение на вербалното изказване има оценъчен смисъл и дава типа значение, който определихме като СПГ (самопредставяне на говорещия), докато индиректното значение на невербалното съобщение носи оценъчност не за собствената персона, а за опонента, т.е. то е ИГ (информация за говорещия), за неговите преценки, мнения, вярвания и т.н., но то носи и типа КИ (контент информация), защото посочва на аудиторията опонентите като принадлежащи към едно непочтено, дискредитирано поколение. Колкото и учудващо да е, оказва се, че невербалното съобщение може да носи контент информация.

Следващото изказване във фрагмента е по-скоро с фатична функция: *какво да ви кажа* ↓ ///. Низходящата интонация отменя буквалната комуникативна функция на изказването като въпрос и му придава функцията на сигнал за привличане на вниманието и търсене на подходящите изразни средства. Това е сигнал за намеренията на говорещия (ИГ). Дългата пауза има същите значения: правенето на пауза много често се свързва с търсене на точните думи, с планиране на стратегия или пък с индикацията, че следващите думи ще са особено важни.

И в двата случая това е тип значение ИГ. Функцията на тази пауза е на повторение, на емфаза спрямо вербалния изказ.

Следващият блок съобщения *аз съм една стара жена*/// (отново дълга пауза) *нямам много живот пред себе си като вас (погледжда към опонентите) помогнала съм на много хора (сочи публиката с ръка) с този мехлем и искам да помагам на още хора*/// отново показва как невербалните компоненти носят КИ. Погледът на говорещия към опонентите дава допълнителната информация извлечена чрез инференцията “вие ще живеете по-дълго от мене, ще имате повече време да осъществите мечтата си”. Директно изразено оценъчно значение се дава в изрече *помогнала съм на много хора (сочи публиката с ръка) с този мехлем и искам да помагам на още хора*///, но кинемата носи, освен директното значение на деиктично средство, и индиректно значение с приблизителна стойност: “може някои от хората, на които съм помагала да са сред вас или ваши близки, може следващите, които ще се нуждаят от помощта ми, да сте вие”. Подобна допълнителна информация типологизираме като СПГ и нейните цели са да убеди слушащите в добрите дела и намерения на говорещия.

Последното изказване в началото си е реприза на един мотив, който се появи малко по-горе във фрагмента: *стара съм*/(*свива вездите, опира се на бастун, който е пред нея*) и *скоро може да умра*/и *тайната на съставките ще си отиде с мен*///. То обаче е подсилено от жесто-мимичен комплекс, който повтаря внушението на вербалното изказване и подготвя реципиента за следващата фраза. Индиректното инференциално значение на изказването се кондензира в идеята, че неразкритата тайна на мехлема зависи от живота на възрастната жена, затова публиката трябва да избере нейната мечта, за да запази за човечеството тайната на тази панацея. Удивително сполучлива убеждаваща стратегия! Резултатът от гласуването на аудиторията е в полза на възрастната жена.

Това е един пример за анализ на устен убеждаващ дискурс по модела на двупластовата партитура. Резултатите от анализа може да се осмислят според Аристотелевия модел на убеждаването, предложен от Е. Маньо Калдонето и И. Поджи. Доверието може да се постигне по три пътя според Аристотел – логос, патос, етос. Единият е свързан с осигуряването на информация, рационално подкрепяща вярата в стойността на целта (логос). Вторият е пътят на подбуждането на емоциите у убеждавания (патос). Третият е свързан със самопредставянето на

убеждаващия, който трябва да изглежда достатъчно надежден и безспорен за убеждавания източник на информация. “Всъщност ние вярваме в нещата не само заради това как са аргументирани рационално, или заради това как ние искаме да вярваме в тях, те са емоционално натоварени, но ние вярваме в тях също и заради надеждността на човека, който ни информира: това е много важен критерий в установяването на убедително доверие (...). Сега ние можем да разграничим две значения на надеждността: убедителност и доверие, кореспондиращи респективно с чертите компетентност и доброта. [...] Личността, която заслужава доверие, е тази, на която вярвам, защото мисля, че той/тя не иска да ме нарани и особено не иска да ме мами. Тези са два различни (но и двата необходими) аспекта на надеждност: утилитарен и морален аспект” (Маньо Калдонето и Поджи 2000).

Убеждаващият дискурс, който анализирахме, предлага и трите пътя на убеждаващо въздействие. Най-силно застъпена е оценяващата информация, която подпомага самопредставянето на говорещия като единствено посветен в тайната (компетентен човек) и като добър човек, готов да помага на хората. Мечтата е алтруистична. Убеждаването във високата стойност на целта (мечтата), която говорещият преследва, става чрез рационални аргументи (*помагала съм на много хора*) и емоционално въздействие (*стара съм и ще умра скоро*). Като обобщение виждаме как умелото използване на възможностите на различните кодове за пренасяне на различни типове значение води до изпълнение на финалната дискурсна цел – ефективното убеждаване.

Подобен модел на партитурно описание на речта помага на изследователя да “разгадае” използваните стратегии в различни комуникативни ситуации, да прецени ролята на отделните модалности като преносители на различни значения и внушения и да предложи корекции в използването на модалностите в различни видове дискурс, имайки предвид тяхната специализация като носители на различни типове значения.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алексова, Петрова, 2003: Алексова, К., К. Петрова. Адаптиране на шведската система за транскрибиране на корпуси от разговорна реч спрямо спецификата на българския език. – В: Езикът и литературата в епохата на

глобализацията (сб.). С., Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2003, 277–287.

Виденов, 1979: Виденов, М. Към българската паралингвистика. – В: Годишник на СУ, Фак. Слав. филол., 72, 1979, № 1.

Ефтимова, 2002: Ефтимова, А. Невербалната комуникация в телевизията. С., Изд. "Сема – Р.Ш.", 2002.

Ефтимова, 2003: Ефтимова, А. Разказът на Мариус Куркински (Анализ на първата част от постановката "Дамата с кученцето"). – В: Езикът и литературата в епохата на глобализацията (сб.). С., Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2003, 260–266.

Йотов, 1994: Йотов, Цв. Разговорът и неговият глобален лингвистичен модел. Автореферат на дисертация. С., 1994.

Нивр, 1991: J. Nivre. Feedback and Situation Theory. – In: Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics (GPTL), April, 1991.

Поджи и Маньо Калдонето, 2000: Magno Caldonetto, E. I. Poggi. The Score of Multimodal Communication and the Goals of Political Discourse, (manuscript) 2000.